

МІЖ ЕМІГРАЦІЄЮ ТА РАДЯНСЬКОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ: ДОЛЯ ПОЗИТИВІЗМУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПІСЛЯ 1918 РОКУ

Георгій КУЛЕБЯКІН

orcid.org/0009-0007-2072-7572

аспірант кафедри філософії та міжнародної комунікації

Національного університету біоресурсів і природокористування України

Анотація. Проаналізовано формування двох паралельних напрямків розвитку української філософії – емігрантської та радянської. Розглянуто внесок Д. Чижевського й І. Мірчука у формування історіографії української філософії та інтеграцію національної традиції в пан'європейський контекст. Особливу увагу приділено трансформації філософського поля після 1918 року та формуванню дуальної структури української філософії міжвоєнного періоду. Обґрунтовано тезу, що зникнення позитивізму стало результатом поступової трансформації інтелектуальних центрів, зміни методологічних орієнтирів та переосмислення статусу філософії в нових історичних умовах.

Ключові слова: українська філософія, позитивізм, еміграція, радянська ідеологія, марксизм-ленінізм, історіографія.

Постановка проблеми. Українська філософія другої половини XIX – першої третини XX століття зазнала глибоких світоглядних та інституційних трансформацій, що змінили її інтелектуальну структуру. Однією з недостатньо осмислених проблем цього періоду є доля позитивізму як методологічної парадигми, що істотно вплинула на формування емпірично орієнтованого наукового мислення, але не набула форми інституціоналізованої школи.

У 1920–1930 роках позитивізм втрачає статус автономної філософської позиції: в умовах ідеологізації академічного простору він маргіналізується як «буржуазний» напрям і витісняється канонізованим марксизмом-ленінізмом. Водночас у середовищі еміграції він сприймається як завершений етап розвитку європейської думки.

Отже, дослідницька проблема полягає у з'ясуванні механізмів трансформації та витіснення позитивізму, а також

у реконструкції української філософії міжвоєнного періоду як дуального простору – радянського й еміграційного – з різними моделями розуміння статусу та функцій філософії.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема позитивізму в українській інтелектуальній культурі другої половини XIX – початку XX століття розглядається у низці праць, але здебільшого фрагментарно. Разом з тим у дослідженнях Б. Матюшка та В. Артюха показано, що позитивізм в Україні не став домінуючою філософською системою, але мав помітний вплив на методологію гуманітарного знання та філософію історії, що також можна простежити в працях О. Богдашини.

Інституційні зміни у філософії Української РСР та процес витіснення альтернативних напрямків, насамперед саме позитивізму, відображені в кількох фундаментальних енциклопедіях: «Енциклопедія сучасної України» (ЕГУ)

або «Енциклопедія України» (1993) у виданні Університету Торонто. Також більш нюансований генеалогічний підхід до теми виражений у працях І. Козія та Д. Острянина. Підходи до історії філософських дискусій та інституціоналізації марксистської філософії після 1920-х років представлені у працях І. Шудрика й представників Київської філософської школи (як інституційної філософської традиції в УРСР) у меморіальній та аналітичній перспективі, особливо в працях Г. Вдовиченка.

Нарешті, питання сприйняття емігрантських філософів у радянських періодичних виданнях розглядається від праць Ю. Юринця та А. Кульчицького до сучасних бібліографічних досліджень В. Терлецького, К. Левчук та К. Скрипник.

Загалом існуюча література достатньо висвітлює інституційний і особистий контекст епохи, але саме роль та доля позитивізму як конкретної моделі наукового світорозуміння в контексті розколу української філософії між еміграцією та радянським простором залишаються недостатньо концептуалізованими.

Мета роботи полягає у спробі реконструювати культурний і філософський розкол українського інтелектуального середовища у 1918–1930 роках і проаналізувати, як крах імперій, формування радянської державності та примусова еміграція частини інтелектуальної еліти призвели до формування двох різних моделей філософського розвитку – емігрантської та радянської, кожна з яких сформувала власне розуміння статусу філософії та наукової раціональності.

У цьому контексті особлива увага приділяється долі позитивізму, що у другій половині XIX – на початку

XX століття виконував роль нового інтелектуального підґрунтя наукового світогляду в українському духовному просторі. Відповідно аналізуються як радянська лінія філософської традиції, так і протилежна – емігрантська, де позитивізм також не продовжився, поступившись місцем феноменологічним, неокантівським та культурно-історичним пошукам.

Отже, завдання дослідження – встановити, чому позитивізм, який на рубежі століть був методологічно значущим, хоча й став світоглядним противником радянської ідеології, також опинився поза інтересами емігрантської філософської традиції та як його зникнення відображає глибшу трансформацію української філософії – від першої науково-емпіричної орієнтації до ідеологізованої або культурно-рефлексивної моделі мислення.

Виклад основного матеріалу. Позитивізм в Україні до початку XX століття.

Позитивізм в українській інтелектуальній культурі другої половини XIX – початку XX століття не сформувався як замкнена філософська школа, проте відіграв помітну роль як методологічна установка, що визначала стиль наукового мислення та розуміння завдань філософії. Його вплив проявлявся у прагненні підпорядкувати філософську рефлексію вимогам наукової строгості, емпіричної перевірки, історичної та соціальної конкретності, а також у послідовній критиці метафізики й спекулятивної філософії. Крім амбасадора на пряму В. Лесевича, позитивістські методологічні елементи простежуються у працях багатьох представників українського наукового середовища. Йдеться не стільки про пряме засвоєння доктринальних положень О. Конта, Дж.-Ст. Мілля, Г. Спенсера чи

Г.-Т. Бокля, скільки про засвоєння дослідницького стилю (в широкому сенсі – орієнтації на суто емпіричну складову пізнання, історико-порівняльний аналіз і наукову раціональність) з подальшим самотнім розвитком первісних методологічних елементів.

Серед мислителів, у чиїх працях виразно відчутні позитивістські інтенції, слід відзначити М. Драгоманова, який відстоював емпіричний і порівняльний підхід до аналізу суспільних явищ, розглядаючи історію як сферу насамперед наукового пояснення, а не метафізичної інтерпретації. Близькі позиції займав М. Ковалевський, що розвивав соціологію в руслі спенсерівської традиції та обґрунтовував історико-емпіричний метод дослідження соціальних інститутів. Натуралістична версія позитивізму проявилася у працях Л. Мечникова з його геопозитивізмом, який пояснював розвиток цивілізацій через географічні чинники. В економічній теорії позитивістська орієнтація була характерною для М. Туган-Барановського, чий методологічний підхід поєднував теоретичний аналіз із ретельною емпіричною верифікацією та статистикою економічних процесів. Особливе місце посідає І. Франко, який у своїх філософсько-наукових есе спирався на дарвінізм і науковий матеріалізм, трактуючи філософію як узагальнення результатів природознавства. У ширшому контексті елементи позитивістського світогляду простежуються і у роздумах В. Вернадського, зокрема в ідеї ноосфери, що впливала з визнання автономії наукового знання та його пріоритету у формуванні цілісної картини світу, а його філософія науки зберігала характерну для позитивізму орієнтацію на легітимацію наукового досвіду.

Водночас після нетривалого етапу піднесення (насамперед завдяки В. Лесевичу) серед професійних філософів позитивізм як цілісна доктрина не набув широкого визнання. Представники Київської школи – А. Козлов, Г. Челпанов, В. Зеньковський – сприймали окремі елементи позитивістської методології, але скептично ставилися до редукції філософії до опису фактів чи емпіричних закономірностей. Для них філософія зберігала автономний статус. Як зазначає В. Артюх, це «свідчило про поступовий відхід української академічної думки від суто позитивістського світогляду та прагнення подолати кризу класичної раціоналістичної філософії засобами культурно-історичного синтезу» [1, с. 272].

Отже, позитивізм в Україні кінця XIX – початку XX століття функціонував передусім як культурно-інтелектуальна парадигма, що об'єднувала історію, соціологію, економіку та природознавство навколо ідеї наукової раціональності. У цьому сенсі він став важливою, хоча й не інституціоналізованою, основою модерної української інтелектуальної традиції.

Позитивізм після 1918 року та дві лінії української філософії. Ще до початку Першої світової війни, у зв'язку зі смертю В. Лесевича, представляти й відстоювати інтереси позитивізму на найвищому академічному рівні фактично стало нікому, а після війни українська філософія вступила в період радикальної трансформації. В умовах політичних потрясінь, еміграції частини інтелігенції та становлення радянської влади позитивізм остаточно втратив статус конкурентної методологічної моделі. Ще з другої половини XIX століття він поступово витіснявся

новими напрямками – неокантіанством, феноменологією, прото-прагматизмом. Ці школи пропонували інше розуміння предмета філософії, знімаючи акцент із фактів природи, наукового досвіду та пізнання на структуру свідомості, цінностей і культури. Відтак позитивізм як академічний напрям уже тоді був маргіналізований у системі інтересів фахової філософії.

Зі встановленням радянської влади ситуація вже змінилася якісно. Філософське поле перестало бути простором методологічної конкуренції та поступово було підпорядковане єдиній ідеологічній рамці – марксизму-ленінізму. Інституційні перетворення, що супроводжували створення партійних навчальних і дослідницьких структур, призвели до того, що філософія почала розглядатися передусім як теоретична основа офіційної доктрини, а не як автономна сфера критичної рефлексії.

У 1920-х роках філософська діяльність у радянській Україні ще певний час розвивалася відносно вільно: філософи публічно висловлювали свої погляди, створювали об'єднання і видавали власні журнали. Проте, як зазначає Т. Закидальський [2, с. 6], уже в 1922 році уряд звільнив з академічних посад частину своїх ідеологічних опонентів і вислав їх з УРСР, чим дав зрозуміти, що більше не терпітиме критики офіційної ідеології. Поступово режим установив контроль над інтелектуальним життям, розпустивши всі незалежні об'єднання і видання та створивши власні інституції для визначення і поширення схваленої доктрини – марксизму-ленінізму. Із посиленням політичного втручання філософські дискусії швидко перетворилися на догматизм, інвективи й ідеологічні

викриття, а позитивна філософія, особливо на тлі ленінського «Матеріалізму і емпіріокритицизму», стала не стільки філософським, скільки політичним опонентом нового режиму. До 1931 року будь-яке творче мислення у сфері філософії фактично було придушене.

У той самий час в емігрантському середовищі інтерес змістився до історико-філософських і культурологічних досліджень. Д. Чижевський та І. Мірчук розглядали позитивізм як уже пройдений етап європейської думки, що відіграв свою роль у формуванні наукового світогляду XIX століття, але виявився неспроможним відповісти на нові духовні й культурні виклики XX століття.

У цей період, що охоплює приблизно 1918–1930 роки, формуються дві взаємопов'язані, проте різко відмінні лінії розвитку – радянська та емігрантська. Перша, яка склалася в умовах УРСР, підпорядковувалася ідеологічним принципам марксизму-ленінізму й поступово втрачала інтелектуальну автономію; друга, що розвивалася в еміграції (передусім у Відні, Празі, Варшаві, Берліні), прагнула інтегрувати український філософський досвід у європейський інтелектуальний простір, зберігаючи водночас національно-культурну специфіку.

Хоча і не за відсутності «тліючих вуглин» чи фрагментів позитивістської методології (йдеться про червоних позитивістів 1920-х років), в радянській Україні ситуація разом з тим виглядала невтішною: позитивізм відверто відкидався офіційною ідеологією як «буржуазний напрям». Після 1920-х років філософська діяльність остаточно підпорядковувалася завданню утвердження марксистсько-ленінського світогляду,

а позитивізм трактувався виключно в критичному ключі як різновид емпіризму, що не підноситься до «діалектичного рівня аналізу». Внаслідок цього були витіснені як сам позитивізм, так і близькі до напрямку «опорні пункти», зокрема Львівсько-Варшавська школа, центр якої після відновлення незалежності Польщі у 1918 році перемістився до Варшави. [3].

Отже, згортання позитивізму в Україні не було одномоментним актом, а стало результатом поступового розділення і подальшої переорієнтації інтелектуальних центрів: в еміграції – на культурно-історичну та феноменологічну проблематику, у радянському просторі – на ідеологізований матеріалізм.

Філософія еміграції. Найбільш значним представником еміграційної філософської традиції став Д. Чижевський, учень Е. Гуссерля та М. Гайдеггера, викладач Українського педагогічного інституту в Празі, чиї праці заклали підвалини професійної історіографії української філософії. У серії робіт – «Philosophy in Ukraine. An Attempt at Historiography» та «Essays on the History of Philosophy in Ukraine» – Д. Чижевський здійснив першу систематичну реконструкцію розвитку філософської думки на українських землях, обґрунтовано розглядаючи її як складову європейського культурного процесу. На його думку, «історія української філософії – це історія боротьби раціонального і духовного начал в українському типі мислення» [4]. Дослідник прагнув показати, що українська традиція не є ізольованою, а генетично пов'язана із загальноєвропейськими формами мислення – від схоластики до німецького ідеалізму: «Як бачимо, програмативна стратегія для

Д. Чижевського, та й для В. Щурата, зумовлена відсутністю в Україні філософії «світового значіння» чи знання про таку, тобто тимчасовою неможливістю описової стратегії, якій насправді обидва віддають перевагу, поділяючи переконання в належності української філософської традиції до єдиної європейської філософії» [5, с. 21]. Саме в цих працях уперше було запропоновано методологічне обґрунтування можливості говорити про «українську філософію» як про цілісну дисципліну з власною історичною динамікою.

Сучасники відзначали у Д. Чижевського поєднання феноменологічної та неогегельянської методології з історико-культурним аналізом. Як зазначає В. Терлецький, аналізуючи реакцію Д. Чижевського на тезу його рецензента В. Заїкіна, «далі Чижевський реагує на тезу Заїкіна, що українська (або ширше – слов'янська) філософія вирізняється «ухилом» у практичне, тобто виходом у «практичну філософію» (етику, філософію права, історіософію тощо). Уже в першому виданні «Філософії на Україні» Чижевський недвозначно каже, що «епохальну роллю і значіння в історії філософії може придбати лише суто теоретична постать, тобто філософія як самостійне теоретичне мислення» [6, с. 60]. У його історіографії особливу увагу приділено постатям Г. Сковороди, П. Юркевича та мислителів Києво-Могилянської академії, які, на думку Д. Чижевського, уособлювали оригінальні форми українського філософування. Ряд дослідників, зокрема С. Гессен і Г. Флоровський, зазначали у рецензіях 1930-х років, що реконструкція історії філософії в Україні, здійснена Д. Чижевським, уперше зробила цю

проблематику предметом міжнародного наукового обговорення [7].

Паралельно з Д. Чижевським другим ключовим представником філософії еміграції був І. Мірчук – виразник неокантіанської та культурно-філософської орієнтації, автор досліджень із філософії духу та теорії пізнання. В еміграції він розвивав ідеї національного характеру та культурної самобутності як чинників формування філософського світогляду. Після Першої світової війни І. Мірчук викладав і очолював українські наукові установи за межами України, передусім в Українському Вільному Університеті (УВУ) – спочатку в Празі, а згодом у Мюнхені. Він був доцентом (1921–1925), професором (з 1925 р.) і багаторічним ректором УВУ, одночасно працював директором Українського наукового інституту в Берліні (1931–1945) та брав участь у міжнародних філософських і культурних проектах.

Сучасні дослідники зазначають, що І. Мірчук прагнув поєднати європейські методологічні моделі з українською духовною традицією, доводячи, що філософія народу неможлива без історичної свідомості його культури. Дослідження від праць О. Кульчицького [8] до новіших, зокрема роботи А. Кокоша «International recognition in the European Scientific Circles as the main task for Ivan Mirchuk» [9], присвячені його власним філософським працям і раннім публікаціям, демонструють широту інтересів І. Мірчука: від аналізу етики давньогрецької філософії до метафізичних і гносеологічних проблем. Це відображено в його ранніх роботах: «Ethics and Politics» (1923), «History of Greek Ethics» (1923), «Metageometry and its significance for Kant's theory of

space» (1925) та «General Aesthetics» (1925). Ці праці засвідчують, що І. Мірчук був не лише адміністратором, а й філософом із власними оригінальними дослідженнями, зорієнтованими на синтез європейської класичної традиції з проблематикою духовної та національної ідентичності.

Із листування, перекладів і публікацій І. Мірчука видно, що його інтерес до Канта був сталим і науково вмотивованим. У 1930 році він редагував і вводив в українське наукове поле переклад І. Канта «Пролегомени» українською мовою, що само собою свідчить про глибоке знання кантівської філософії та усвідомлення значення цієї праці для розвитку української філософської думки [9, с. 41]. У журналі «Sententiae» опубліковано як перші сучасні відгуки на цей переклад, так і листування І. Мірчука з іншими філософами щодо його підготовки та виходу у світ. У межах кантівської проблематики І. Мірчук зосереджувався передусім на епістемології та теорії пізнання, зокрема аналізував кантівську теорію простору та досліджував проблему можливості синтетичних суджень а priori, що відображено в його ранній праці «Metageometry and its significance for Kant's theory of space» (1925). Саме цей напрям – аналіз фундаментальних концептів кантівської епістемології – згодом продовжив впливати на його пізніші роботи з філософії культури та історії філософської думки.

В еміграції пріоритет змістився у бік проблем культурної самобутності, історії філософії та духовної традиції. Філософи, які опинилися поза радянським простором, прагнули інтегрувати українську думку в загальноєвропейський інтелектуальний контекст, звертаючись

до феноменології, неотомізму, спіритуалізму (Х. Вейсе, Р.-Г. Лотце), неокантіанства, екзистенціалізму. У цьому горизонті позитивізм сприймався радше як етап інтелектуального розвитку ХІХ століття, ніж як актуальна програма. Його анти-метафізична установка поступалася місцем пошукам онтологічних і культурно-історичних підстав національного буття.

Філософія радянської України.

У радянській Україні 1920–1930 років розвиток філософії відбувався під жорстким контролем партійно-державної ідеології. Уже в першій половині 1920-х філософська діяльність інституційно оформлюється у двох взаємопов'язаних напрямках: 1) створення спеціалізованих марксистських установ, покликаних виробляти й транслювати «правильну» методологію – діалектичний та історичний матеріалізм; 2) часткова реорганізація й ідеологічне переозначення академічних структур (передусім ВУАН), де філософія та соціологія поступово підпорядковуються марксистському дискурсу.

Першою філософською установою, створеною радянським режимом на території України, стало Харківське відділення марксизму і марксології, засноване восени 1921 року. У 1922 році його було реорганізовано в Український інститут марксизму, а в 1927 році перейменовано на Український інститут марксизму-ленінізму (УІМЛ). Інститут будувався як багатогалузевий центр ідеологічної та дослідницької роботи: він мав три відділення, кожне з яких складалося з трьох кафедр. Найважливішим для філософії було філософсько-соціологічне відділення (очолюване С. Семковським), у межах якого діяли кафедра філософії (також під керівництвом С. Семковського), кафедра соціології (очолювана В. Юринцем)

і з 1928 року кафедра права (керівник Ю. Мазуренко). До складу філософської кафедри входили Я. Білик, З. Лузіна, П. Демчук і Т. Степовий; вони також викладали в інших навчальних закладах Харкова [2, с. 7]. Результати досліджень та ідеологічно значущі тексти публікувалися, зокрема, в інститутському журналі «Прапор марксизму» (1927–1933).

Паралельно з харківською лінією з початку 1920-х років у Києві зберігалися й трансформувалися академічні структури Всеукраїнської академії наук (ВУАН). З 1921 року в Києві функціонували два підрозділи соціально-економічного відділу ВУАН: кафедра історії філософії і права (очолювана А. Гіляровим) та кафедра соціології (під керівництвом С. Семковського). Присутність С. Семковського і В. Юринця на керівних посадах у ВУАН і Харківському УІМЛ відповідно свідчить про те, що принаймні в 1920-ті роки ще зберігався простір для методологічних пошуків і спроб синтезу марксизму з позитивістською орієнтацією на наукове пізнання та антиметафізичність – до того, як наприкінці десятиліття діалектичний матеріалізм було інституційно канонізовано в значно догматичнішій формі.

Ця «відкритість» 1920-х років виявлялася, зокрема, у тому, що в межах київсько-харківської марксистської інфраструктури (УІМЛ і пов'язаних із ним підрозділів ВУАН) існував прошарок авторів, які намагалися науково-методологічно переформулювати марксизм, тобто перетворити його не стільки на «світоглядну ортодоксію», скільки на дослідницьку програму та методологію науки. Саме цей прошарок в історіографії нерідко окреслюють як «червоних позитивістів» – марксистів, схильних до

позитивістського стилю раціональності (антиметафізичність, пріоритет науки, опора на природознавство, мова методів і процедур замість розробки діалектики) [10].

У цьому ж методологічному полі працювали й інші автори, для яких філософія означала передусім методологію та «науковість» марксизму, а не суто ідеологічну риторику: обговорювалися статус діалектики, межі матеріалізму, співвідношення філософії і природознавства, місце історичного матеріалізму як дослідницької програми. Такі дискусії добре реконструюються за ранніми матеріалами періодичного корпусу УІМЛ («Прапор марксизму») та пов'язаних із ним публікацій [11].

Важливим кроком стало також створення у 1926 році при ВУАН Київського науково-дослідного відділу марксизму-ленінізму, який спочатку очолював Р. Левик, а згодом О. Камишан. У його межах філософсько-соціологічна секція (керована С. Семковським) сформувала низку спеціалізованих комісій: з наукової методології, історичного матеріалізму, соціології права, соціології мистецтва, методології історії техніки та атеїзму. Серед провідних співробітників згадуються В. Асмус, Я. Розанов, М. Перлін, О. Загорулько, М. Нирчук і В. Юринець [2, с. 7–8]. Через рік було організовано Українське товариство войовничих матеріалістів (згодом войовничих матеріалістів-діалектиків), що відображало наростання ідеологічної мобілізації наприкінці 1920-х років.

У 1920–1930 роках у середовищі, пов'язаному з УІМЛ, центральне місце посідали дискусії про природу діалектичного матеріалізму та його співвідношення з природничими науками. Вони

відображали прагнення представити діалектичний матеріалізм не лише як ідеологічну доктрину, а й універсальну нову методологію наукового пізнання.

На межі 1930-х років відбувається інституційна централізація і посилення ідеологічного контролю. Після реорганізації 1930 року філософську кафедру в Києві було перетворено на київську філію УІМЛ – центральної установи, покликаній впроваджувати та поширювати марксистсько-ленінську філософію в освітньому й академічному просторі радянської України [12].

У межах діяльності УІМЛ здійснювалася масштабна робота з перекладу й видання праць класиків марксизму; ці переклади супроводжувалися підготовкою антологій, підручників і хрестоматій для ідеологічної освіти. Водночас дослідження світової філософської спадщини українськими вченими мали виразну вибірковість й ідеологічну заданість. Історія філософії розвивалася в окреслених межах: увага зосереджувалася на тих авторах, яких інтерпретували як «генеалогічні джерела» марксизму, – Дж. Локку, Т. Гоббсу, Б. Спінозі, Г. Лейбніцу, французьких матеріалістах XVIII століття, Г. Гегелі, Л. Фейєрбаха, а також представниках російської демократичної традиції (Чернишевський, Плеханов, Толстой) [13, с. 20]. Тому подібні філософські системи прагнули «вписати» в марксистську схему як законні етапи, що ведуть до діалектичного й історичного матеріалізму, тоді як представники ідеалістичної філософії звично оголошувалися теоретично ворожими.

Це також демонструвало, що «новітня філософія марксизму» не могла цілком ігнорувати попередню європейську

думку. Показовими стали видання 1929 року українського перекладу гегелівської «Науки логіки» та 1930 року – книги П. Демчука про філософію Спінози й дослідження В. Бона про французький матеріалізм XVIII століття. Це свідчить про те, що історико-філософська діяльність УІМЛ була спрямована на систематизацію «визнаних попередників марксизму» і слугувала його ідеологічному та методологічному обґрунтуванню.

У структурі інституту існувала й комісія з історії філософії в Україні (очолювана С. Семковським), однак її результати були скромними: видано лише збірник статей про Григорія Сковороду (1923), кілька брошур і монографію Д. Багалія «Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение» (Харків, 1926) – першу радянську спробу наукового осмислення спадщини Сковороди [14, с. 122].

Загалом діяльність УІМЛ вже на початку 1930-х років відображала перехід української філософії в жорсткі рамки ідеологічної уніфікації. З одного боку, відбувалася її інституціоналізація як дисципліни, пов'язаної з природничо-науковим світоглядом, з іншого – звуження тематичного поля й відмова від національної філософської традиції. Філософія перетворилася на інструмент догматичного тлумачення дійсності, що призвело до майже повного придушення альтернативних та оригінальних досліджень.

Загалом спостерігається значна втрата автономії думки. Спроби інтерпретувати марксизм у дусі наукового натуралізму, емпіризму й методологічної антиметафізичності (С. Семковський, В. Юринець) були перервані репресіями та ідеологічними чистками. У радянській періодиці кінця 1930-х років зникає не

лише позитивізм, а й сам термін «українська філософія», поступаючись поняттю «філософія соціалістичного будівництва». Водночас майже непомітний зв'язок між еміграційною філософією та філософією УРСР усе ж існував – передусім у формі рецепції праць Д. Чижевського [15, с. 103].

Таким чином, філософська культура України після Першої світової війни розвивалася в умовах напруженого дуалізму: в еміграції – як пошук національно-культурної ідентичності та інтеграція до європейського дискурсу, у радянському просторі – як інституціоналізована ідеологія в межах марксистської ортодоксії. У цьому контексті позитивізм розглядався як ідеологічно ворожий напрям; критика емпіріокритицизму й кантіанського позитивізму (Р. Авенаріус, Р. Шуберт-Зольдерн, А. Ріль, В. Шуппе, П. Дюем, Е. Мах, В. Лесевич) відтворювалася в канонічному філософському навчанні, спираючись на ленінську полеміку проти другого позитивізму. В результаті позитивізм закріпився в інтелектуальній пам'яті радше як об'єкт політичної критики, ніж як можливе джерело оновлення філософської методології.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що позитивізм у другій половині XIX – на початку XX століття в Україні функціонував переважно як методологічна та світоглядна установка, а не як інституційно оформлена філософська школа. Насамперед це пояснюється тим, що напрям не встиг повноцінно сформуватися і поширитися в інтелектуальному середовищі через геополітичні й культурні обставини. Водночас вплив позитивної філософії виявлявся в орієнтації на науковість, емпіризм, історичну конкретність і

критику метафізики, що суттєво сприяло формуванню модерної української інтелектуальної культури. Однак відсутність сталої академічної традиції позитивістської філософії, співмірної із західноєвропейськими школами, зумовила її вразливість в умовах політичних та інституційних трансформацій першої третини ХХ століття.

У радянському просторі філософія була інституціоналізована у формі марксизму-ленізму й поступово втратила автономію, перетворившись на ідеологічно контрольовану дисципліну. Позитивізм у цьому контексті був витіснений не лише як теоретична альтернатива, а й як символ «буржуазної» філософії науки. В еміграції ж він також не став підґрунтям подальшого розвитку, оскільки поступився місцем феноменологічній, неокантіанській та культурно-історичній проблематиці, зорієнтованій на осмислення національної ідентичності та духовної традиції. Отже, позитивізм був витіснений з обох боків: у радянському контексті – з ідеологічних причин, в еміграції – через зміну філософського горизонту й тематичних пріоритетів.

Завершення позитивістського етапу в Україні не було одномоментним актом, а стало результатом поступової переорієнтації інтелектуальних центрів і зміни самого розуміння філософії – від науково-емпіричної рефлексії до або ідеологізованої універсальної методології, або культурно-історичного синтезу. Цей процес супроводжувався звуженням філософського плюралізму й втратою спадкоємності між дореволюційною традицією та радянським академічним середовищем. Водночас еміграційна лінія, представлена працями

Д. Чижевського та І. Мірчука, заклала основи професійної історіографії української філософії та забезпечила довготривале збереження інтелектуальної пам'яті про попередні етапи її розвитку. Саме через історико-філософську реконструкцію стало можливим подальше відродження академічного вивчення української філософії у другій половині ХХ століття.

Таким чином, доля позитивізму в Україні постає індикатором ширших процесів трансформації філософської раціональності, інституційної структури знання та культурної самоідентифікації української інтелектуальної традиції в умовах історичного зламу першої половини ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Artiukh, V. Elements of positivism in the Ukrainian philosophy and culture of the second half of the 19th century. *Studia Historiae Scientiarum*. 2017. № 16. С. 269–301. URL: <https://doi.org/10.4467/2543702XS.HS.17.011.7712>
2. Encyclopedia of Ukraine: 5 Vols. Vol. 3: L-Pf / ed. by D. Husar Struk, V. Kubijovyc. Toronto, 1993.
3. Woleński, J. Lvov–Warsaw School. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2023.
4. Chyzhevsky, D. Essays on the history of philosophy in Ukraine. Prague, 1931.
5. Йосипенко, С. Історія філософії України у ХХ сторіччі: віднайдення предмета чи винайдення дисципліни? *Філософська думка*. 2013. № 1.
6. Terletsky, V. Contextualization of D. Chyzhevsky's Historical-Philosophical Concept: From Philosophy in Ukraine (1926) to Essays on the History of Philosophy in Ukraine (1931). *Filosofska Dumka (Philosophical Thought)*. 2024. № 3. С. 55–79. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2024.03.055>
7. Davidenko, I. The Perception of the

Work and Figure of Dmytro Chyzhevskiy in the Ukrainian SSR (1920s–1930s). *Sententiae*. 2025. T. 44. C. 6–25. URL: <https://doi.org/10.31649/sent44.04.006>

8. Kulchytsky, O. Professor Ivan Mirchuk Philosopher of Ukrainian spirituality. *Liberation Path*. 1955. Vol. 10.

9. Kokosh, A. International recognition in the European Scientific Circles as the main task for Ivan Mirchuk. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2023. Vol. 3. № 2. C. 40–46.

10. Гусев, В. Ув'язнена філософія: діамат та істмат vs червоний позитивізм та червоний екзистенціалізм. *Філософська думка*. 2009. Вип. 3.

11. *Прапор марксизму*. 1927–1933. Харків, 1927–1933.

12. Острянин, Д. Х. Розвиток матеріалістичної філософії на Україні. *З історії філософської думки на Україні*: зб. ст. Київ, 1971.

13. Козій, І. В. Основні вектори розвитку філософії в радянській Україні 20–30-х років ХХ століття. *Освітній дискурс*: зб. наук. праць. 2021. Вип. 38 (11–12). С. 16–24.

14. Горський, В. С. *Історія української філософії: курс лекцій*: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. Київ, 1997. 285 с.

15. Levchuk, K., & Skrypnyk, K. Materials for the bibliography of mentions of Ukrainian émigré philosophers in the philosophical periodicals of the Ukrainian SSR (1919–1991). *Sententiae*. 2025. T. 44. № 4. C. 97–105. URL: <https://doi.org/10.31649/sent44.04.097>

REFERENCES

1. Artiukh, V. (2017). Elements of Positivism in the Ukrainian Philosophy and Culture of the Second Half of the 19th Century. *Studia Historiae Scientiarum*. No. 16, pp. 269–301. [online] Available at: <https://doi.org/10.4467/2543702XSHS.17.011.7712> [in Eng.]

2. Struk, H., Kubijovyc, V. (1993). *Encyclopedia of Ukraine*: 5 Vols. Vol. 3: L–Pf. Toronto. [in Eng.]

3. Woleński, J. (2023). Lvov–Warsaw School. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [in Eng.]

4. Chyzhevsky, (1931). D. *Essays on the History of Philosophy in Ukraine*. Prague. [in Eng.]

5. Yosypenko, S. (2013). History of Philosophy of Ukraine in the 20th Century: Discovery of a Subject or Invention of a Discipline? *Filosofska dumka* (Philosophical Thought). No. 1. [in Ukr.]

6. Terletsy, V. (2024). Contextualization of D. Chyzhevsky's Historical-Philosophical Concept: From Philosophy in Ukraine (1926) to Essays on the History of Philosophy in Ukraine (1931). *Filosofska Dumka* (Philosophical Thought), No. 3, pp. 55–79. [online] Available at: <https://doi.org/10.15407/fd2024.03.055> [in Eng.]

7. Davidenko, I. (2025). The Perception of the Work and Figure of Dmytro Chyzhevskiy in the Ukrainian SSR (1920s–1930s). *Sententiae*. Vol. 44, pp. 6–25. [online] Available at: <https://doi.org/10.31649/sent44.04.006> [in Eng.]

8. Kulchytsky, O. (1955). Professor Ivan Mirchuk Philosopher of Ukrainian Spirituality. *Liberation Path*. Vol. 10. [in Eng.]

9. Kokosh, A. (2023). International Recognition in the European Scientific Circles as the Main Task for Ivan Mirchuk. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 3. No. 2, pp. 40–46. [in Eng.]

10. Gusev, V. (2009). Imprisoned Philosophy: Diamat and Istmat vs Red Positivism and Red Existentialism. *Filosofska Dumka* (Philosophical Thought). Issue 3. [in Ukr.]

11. *The Banner of Marxism*. 1927–1933. (1927–1933). Kharkiv,

12. Ostriyanin, D. (1971). The Development of Materialist Philosophy in Ukraine. *From the History of Philosophical Thought in Ukraine*: Collected Works. Kyiv, [in Ukr.]

13. Kozii, I. (2021). The Main Vectors of the Development of Philosophy in Soviet Ukraine in the 20s–30s of the XX Century. *Educational Discourse*: Collection of Scientific Works. Issue 38 (11–12), pp. 16–24. [in Ukr.]

14. Gorskyi, V. (1997). *History of Ukrainian Philosophy*: Course of Lectures: Teaching Aids

for Students of Higher Education. 3rd ed. Kyiv, 285 p. [in Ukr.]

15. Levchuk, K., Skrypnyk, K. (2025). Materials for the Bibliography of Mentions of Ukrainian Émigré Philosophers in the

Philosophical Periodicals of the Ukrainian SSR (1919–1991). *Sententiae*. T. 44. No. 4, pp. 97–105. [online] Available at: <https://doi.org/10.31649/sent44.04.097> [in Eng.]

Summary

BETWEEN EMIGRATION AND SOVIET IDEOLOGY: THE FATE OF POSITIVISM ON THE TERRITORY OF UKRAINE AFTER 1918

Georgii KULEBIAKIN

orcid.org/0009-0007-2072-7572

postgraduate student at the Department of Philosophy and International Communication
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The relevance of the research. Ukrainian philosophy of the second half of the 19th and the first third of the 20th centuries underwent profound ideological and institutional transformations that changed its intellectual structure. One of the insufficiently understood problems of this period is the fate of positivism as a methodological paradigm, which significantly influenced the formation of empirically oriented scientific thinking, but did not take the form of an institutionalized school. In the 1920s and 1930s, positivism lost the status of an autonomous philosophical position. At the same time, in the émigré environment, it was perceived as a completed stage in the development of European thought. The research problem is to clarify the mechanisms of transformation and displacement of positivism, as well as to reconstruct Ukrainian philosophy of the interwar period as a dual space – Soviet and émigré – with different models of understanding the status and functions of philosophy.

The **purpose** of the work is to attempt to reconstruct the cultural and philosophical split of the Ukrainian intellectual environment in 1918–1930 and to analyze how the collapse of empires, the formation of Soviet statehood, and the forced emigration of part of the intellectual elite led to the formation of two different models of philosophical development – émigré and Soviet, each of which formed its own understanding of the status of philosophy and scientific rationality.

Conclusions. Positivism in the second half of the 19th and early 20th centuries in Ukraine functioned mainly as a methodological and worldview. The influence of positive philosophy was manifested in the orientation towards science, empiricism, historical concreteness, and criticism of metaphysics, which significantly contributed to the formation of modern Ukrainian intellectual culture. In the Soviet space, philosophy was institutionalized in the form of Marxism-Leninism and gradually lost its autonomy, turning into an ideologically controlled discipline. In emigration, it also did not become the basis for further development, as it gave way to phenomenological, neo-Kantian and cultural-

historical issues, oriented towards understanding national identity and spiritual tradition. At the same time, the emigration line, represented by the works of D. Chyzhevsky and I. Mirchuk, laid the foundations of the professional historiography of Ukrainian philosophy. It was through historical and philosophical reconstruction that the further revival of the academic study of Ukrainian philosophy in the second half of the 20th century became possible.

Keywords: Ukrainian philosophy, positivism, emigration, Soviet ideology, Marxism-Leninism, historiography.

Отримано редакцією / Received: 09.02.26

Прорецензовано / Revised: 23.02.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.02.26